

Bijlage bij het hoorcollege *De bekering van Constantijn*

Inhoudsopgave

[Jona Lendering](#)

[Studium Generale Universiteit Leiden](#)

[H1. Het Romeinse Rijk in de 1e en 2e eeuw](#)

[H2. De crisis van de Derde Eeuw](#)

[H3. De diepere oorzaken van de crisis](#)

[H4. Diocletianus](#)

[H5. De opkomst van Constantijn](#)

[H6. Het visioen van Constantijn](#)

[H7. Verschillende versies en interpretaties van het visioen](#)

[H8. De doorbraak van een christendom](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Colofon](#)

Jona Lendering

(c) Foto Paul Stroete

Jona Lendering is historicus. Hij studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden en was betrokken bij diverse archeologische opgravingen in Nederland en Griekenland. Daarnaast is hij medeoprichter van Livius Onderwijs, een onafhankelijke school voor historisch onderwijs. Van zijn hand verschenen diverse boeken, waaronder *Alexander de Grote*, *Israël verdeeld* en *Bedrieglijk echt*. In 2016 werd de Theodor Award aan hem toegekend voor zijn publicaties over het belang van het klassieke erfgoed. Bij Home Academy verschenen eerder van hem de hoorcolleges [*Alexander de Grote*](#) en [*Het antieke jodendom*](#).

Kijk voor meer informatie op livius.nl en <https://mainzerbeobachter.com/>

Studium Generale Universiteit Leiden

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Studium Generale Universiteit Leiden. Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op: <https://www.universiteitleiden.nl/studium-generale>

Synopsis van het hoorcollege *De bekering van Constantijn*

H1. Het Romeinse Rijk in de 1e en 2e eeuw

Provincies van het Romeinse Rijk in 211

Het Romeinse Rijk, anno 200:

- Keizer: Imperator, Caesar, Augustus
- Praetoriaanse Prefect
- Legioenen; strategische reserve (II Parthica)
- Magistraten
- Senaat
- Administratie gebaseerd op steden en wegen
- Agrarische economie, redelijke rendementen
- Belasting in geld

De nieuwe bestuurscultuur

- De eerste zeventien keizers: van Augustus t/m Marcus Aurelius
 - 209 jaar: 30 v.Chr. – 180 n.Chr.
 - 12 jaar, 4 maanden, 7 dagen
 - Elfmaal natuurlijke dood
- De tweede zeventien keizers: van Commodus t/m Philippus Arabs
 - 64 jaar: 180 – 244
 - 3 jaar, 9 maanden, 5 dagen
 - Eén natuurlijke dood
- De derde zeventien keizers: Decius – Aurelianus
 - 30 jaar: 244 – 274
 - 1 jaar, 9 maanden, 5 dagen
 - Drie deelrijken

Het Romeinse Rijk van het Middellandse zeegebied in 271

H2. De crisis van de 3e eeuw

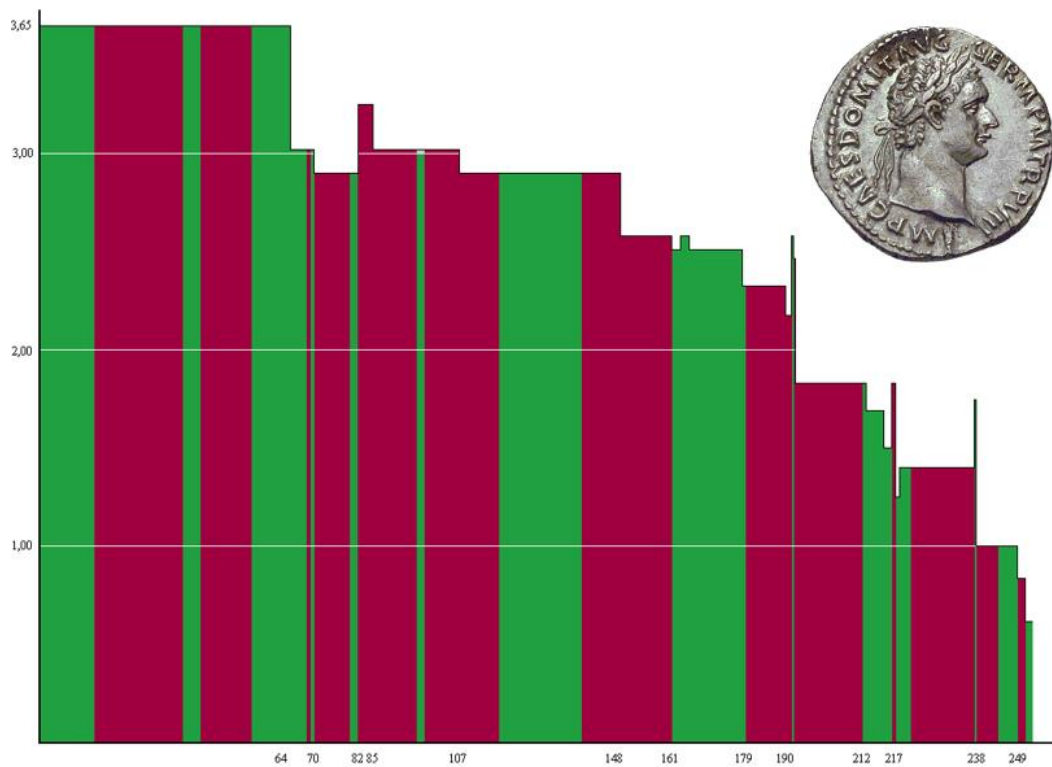
De triomf van Shapur I over de Romeinse keizers Valerianus en Philip, in de buurt van Persepolis, Iran

De etnogenese van de Franken

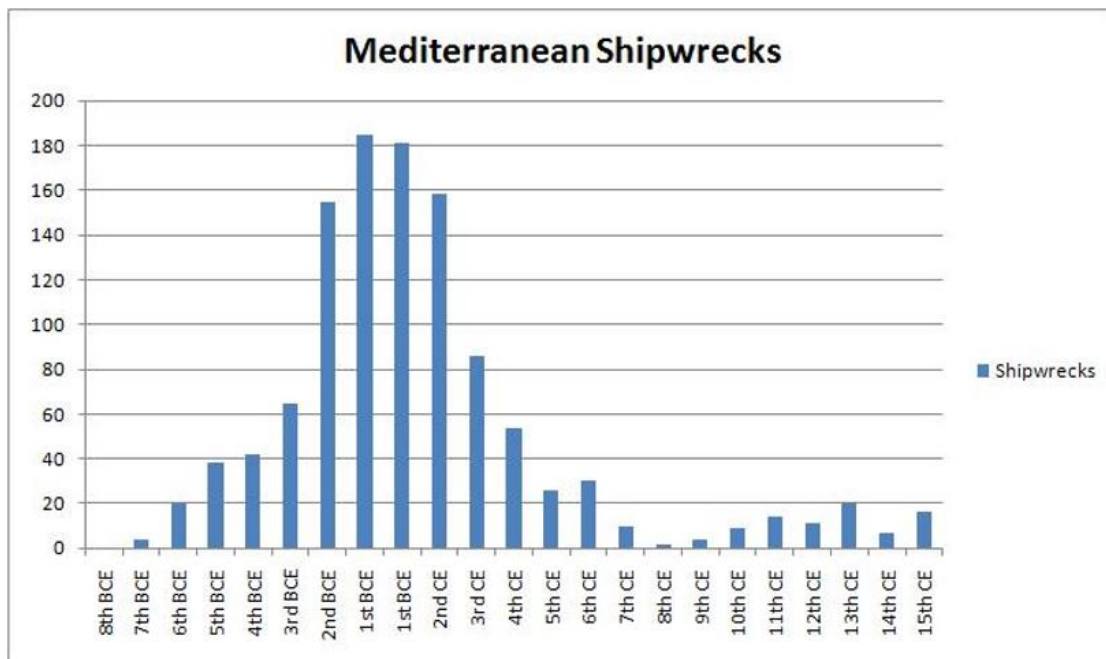
- Kustgebied verlaten in de derde eeuw
- In Drente, Overijssel en Westfalen ontstaan Franken
- Algemene tendens: samenwerking in de elite, federalisering van oude stammen

Crisis en herstel

- Crisis van de derde eeuw:
 - vijanden, grotere legers, inflatie

Inflatie: afname van het zilveragehalte in munten

Een overzicht van scheepswrakken in de Middellandse zee van de 8^e eeuw v. Chr. t/m de 15^e eeuw

Archeologische aspecten van de crisis

- Einde van de terra sigillata
- Einde van de olijfoliehandel tussen Andalusië en Rome

Aardenwerken kruik voor olijfolie

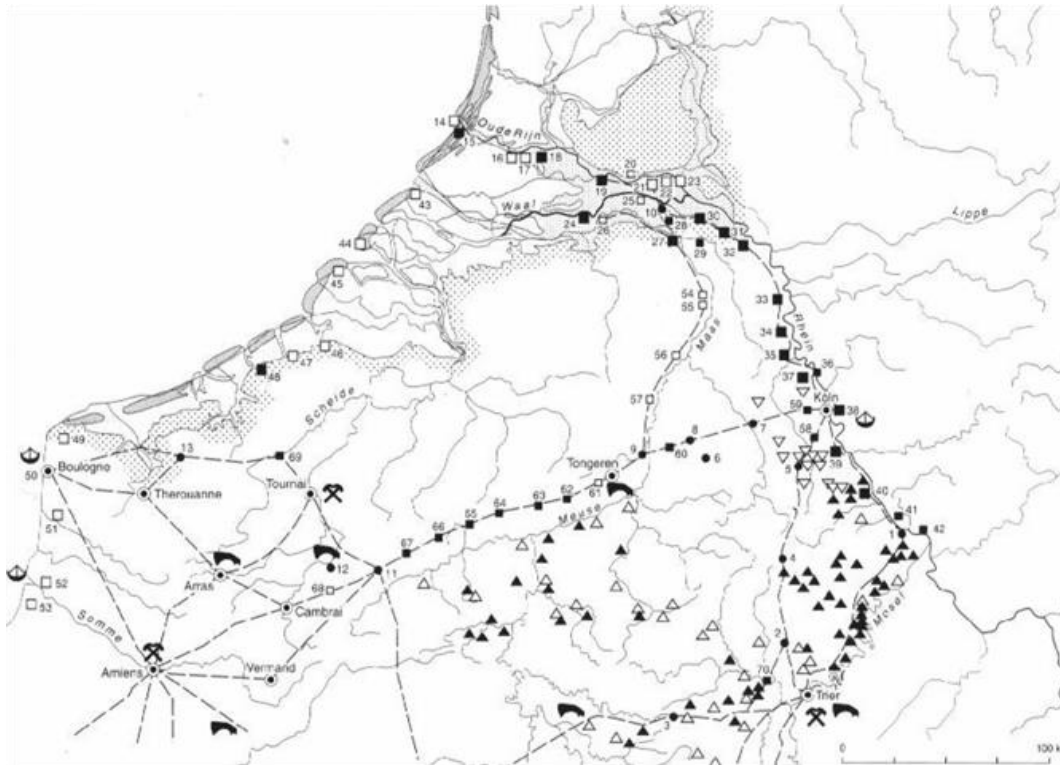
H3. De diepere oorzaken van de crisis

Diepere oorzaken van de crisis

- Klimaatomslag
 - Dendroklimatologie
 - Beryllium-10
 - Ijslaagjes
 - Einde van het Romeinse Klimaatoptimum
 - Lagere agrarische opbrengsten
 - Minder veerkracht ("*resilience*")
- Opkomende tropische ziektes: epidemie (ebola?)
 - Wegenaanleg: de snelste reizigers
 - Mobiele legioenen

Spirituele crisis

- De stadsmuren van Tongeren, Rome en Barcelona
- Crisis oude goden
- Vgl. Hercules Magusanus
- "Heilige mannen": Apollonios, Christus
- Woestijnvaders
- Rabbinisering van het jodendom
- Decius' eed van trouw
- Christenvervolgingen

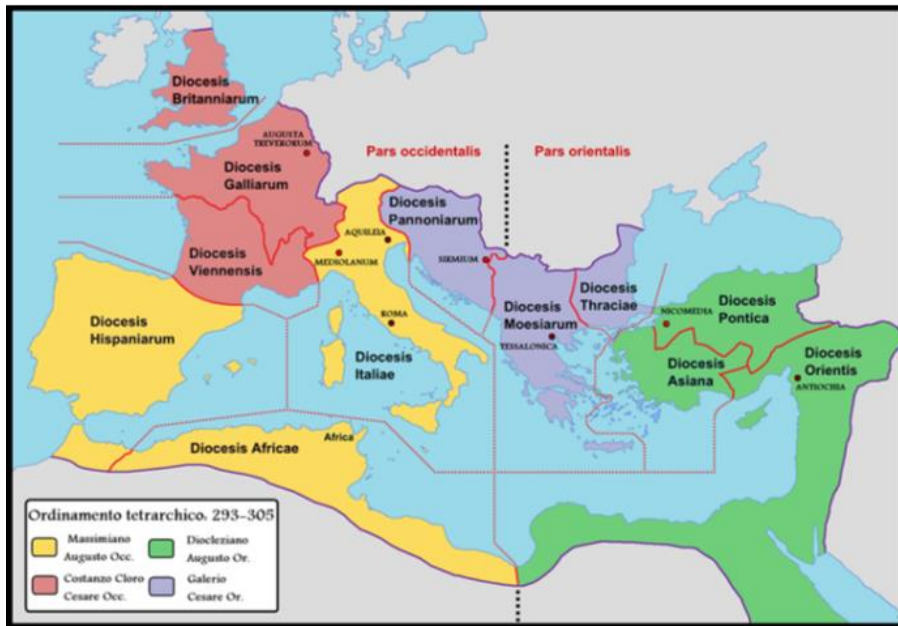

Het ontstaan van een dubbele verdedigingslinie met grensforten langs de Rijn en forten dwars door het huidige België.

Uit de impasse

- Ziektes verdwijnen sowieso
- Stabilisering militaire situatie: deelrijken
- Postumus: dubbele lines
- Centraal gezag: Aurelianus
- Integratie van Germaanse stammen in het Romeinse systeem: Alamannen, Thuringers
- Sterkere grensforten
- Cavalerielegers, sterkere reserve
- Conclusie 1: macht bij het leger
- Conclusie 2: versnippering en vastzetten van troepen
- Conclusie 3: nieuwe religie (Hercules, Sol Invictus)

H4. Diocletianus

De vier keizerrijken 293 – 305

Reliëf van twee omhelzende keizers, Diocletianus en Maximianus, Nicomedia (huidige Izmit, Turkije)

Tetrarchie

De augusti en hun caesares (de tetrarchen). De beeldhouwer suggereert eenheid van het beleid door de vorsten identiek af te beelden. Het betreft dus geen portretten, maar een symbolische weergave van de tetrarchie. Het beeld is aangebracht op een hoek van de San Marco-basiliek in Venetië.

- 284 Diocletianus
- 285 Maximianus
- Augusti en caesares
 - Diocletianus – Galerius
 - Maximianus – Constantius
- Invoering gouden standaard
- Prijsedict
- Residenties
- “Iovius” en “Herculius”
 - NB: Hercules = Magusanus!

Christenvervolgingen

- 302 in Nicomedia
- Kwam totaal onverwacht
- Al decennia met rust gelaten
- Kerken zichtbaar
- Steeds verder aangescherpte edicten
- Was niet uniek: ook manicheeërs aangepakt
- Rol Constantius
- Gat apostolische successie
- Christendom zal vernieuwen

De *Damnatio ad bestias* (veroordeling tot de beesten) was een vorm van Romeinse doodstraf, die werd gegeven aan criminelen, weggelopen slaven en later ook christenen. Hier valt een luipaard aan op een vloermozaïek, Archeologisch museum, El Djem, in Tunesië.

H5. De opkomst van Constantijn

Troonsbestijging

- 305: aftreden Diocletianus en Maximianus
- Aantreden Galerius/Daia en Constantius/Severus
- 306: Overlijden Constantius; Constantijn
- Galerius, Daia, Severus, Constantijn, Maxentius, Maximianus
- NB: getrouwd met Fausta, dochter van Maximianus
- 308: Conferentie in Carnuntum

Inscriptie uit Grand: iemand heeft iets somno iussus gedaan. Noch het feit dat de naam is weggefallen van de god die het gedroomde bevel zou hebben gegeven, noch het feit dat het dichtstbijzijnde heiligdom was gewijd aan Dionysus, weerhield oudheidkundigen ervan aan te nemen dat de inscriptie betrekking heeft op de cultus van Apollo Grannus. De inscriptie is te zien in het archeologisch museum van Grand.

- D(eo) S(oli) i(nvicto) M(ithrae)
- fautori imperii sui
- Iovii et Herculii
- religiosissimi
Augusti et Caesares
- sacrarium
- restituerunt
- NB: Deus Mithras Sol Invictus

H6. Het visioen van Constantijn

De strijd om de macht

- Cultus voor de zon: zie munten
- Opkomst Licinius en Daia
- 310 Einde Maximianus
- Toespraak in Trier
- 311 Overlijden Galerius
- Coalities
 - Licinius – Constantijn
 - Maxentius – Daia
- 312 Milvische Brug
- 313 Einde Daia
- Edict van Milaan

Het visioen

- Eusebios, *Leven van Constantijn* (339):
 - Lichtend kruis: ἐν τούτῳ νίκα
 - Labarum (☩)
- Eusebios, *Kerkgeschiedenis* (315): geen visioen
- Lactantius, *Dood v/d vervolgers*
(313): droom, teken ☩
- Diverse andere teksten à la Castor en Pollux
- 310: *Panegyricus* VI(7)
 - Had dus niets met de veldslag te maken

Vraag: was dit christelijk?

Het Labarum gevonden op een Paleo-christelijke sarcofaag in Rome

Het Chi Rho Labarum van Constantijn

“U was afgebogen naar de mooiste tempel op aarde, of nee: naar de reëel aanwezige Godheid, zoals U hebt gezien. Want ja, U hebt gezien, geloof ik, hooggeachte Constantijn, hoe uw Apollo onder begeleiding van Victoria U lauwerkransen presenteerde ... Maar wat zeg ik “geloof ik”? U hébt gezien.”

Panegyrici Latini VI(7).21

Maar wát heeft Constantijn gezien?

- Antwoord: iets in Andesina, tempel Apollo Grannus
- Lichtgod en genezende god

H7. Verschillende versies en interpretaties van het visioen

Theorie één: hij heeft echt iets gedroomd

- Grand, heiligdom Apollo Grannus van Andesina

- Inscriptie “somno iussus”
 - [Deo Apollini
 - Gra]nno Consinius
 - tribunus
 - somno iussus

Hoezo een droom?

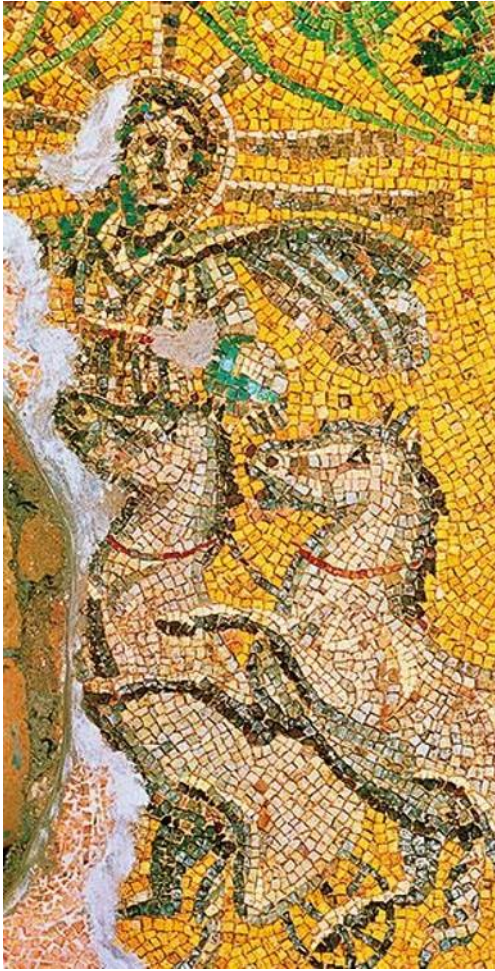
- Er is geen bewijs dat de inscriptie betrekking had op de cultus van Apollo Grannus
- De archeologie spreekt het tegen
- Sowieso geen bewijs voor slaaprituelen Apollocultus
- En bovendien: een dromende veldheer
 - Agamemnon (*Ilias*)
 - Xerxes (Herodotos)
 - Germanicus (Tacitus)
- En dit keer zijn het er diverse dromen
- (Lezen wetenschappers teksten wel helemáál?)

Een dubbele halo rond de zon, met twee bijzonnen

Het leuke van deze hypothese

- Het is licht = zon
- Er zijn kransen
- Het verklaart waarom het christelijk werd
 - Kruisvormig
 - “Licht der wereld”
- Wat het niet werkelijk verklaart: P of X
- De crux: was dit christelijk?

Mozaïek van Sol Invictus in het mausoleum van het Vaticaan Museum

Het bewijs uit de eerste jaren na 310

- Munten
- 313: Lactantius
- 314: Synode van Arles
- 315: Eusebios' *Kerkgeschiedenis*
- Wat blijft staan:
 - Munten met Zonnegod
 - ☿
- Syncretisme
- Exclusivistisch christendom

Constantijn uitgerust met een speer en schild vergezeld door de zonnegod. Op het schild is de vierspan afgebeeld waarmee de zonnegod elke dag langs de hemel trok. Dit goudstuk is in 313 geslagen in de omgeving van Milaan. Deze beroemde munt behoort tot de collectie van het Bibliothèque Nationale in Parijs.

Werpt de boog van Constantijn hierop licht?

De Boog van Constantijn te Rome

Colossus van Constantijn

Standaarddecoratie van de Boog van Constantijn.

Middelste zuil: Romeinse soldaten leiden twee Germaanse krijgsgevangenen weg. Het is verleidelijk bij deze scène op de Boog van Constantijn te denken aan de Frankische leiders Ascaric en Merogaisus, die in Trier terecht werden gesteld.

Constantijn offert aan Apollo. Dit reliëf was op het moment dat het werd aangebracht in de Boog van Constantijn al bijna twee eeuwen oud: het was oorspronkelijk gemaakt voor keizer Hadrianus. Door het hoofd van de vorst te vervangen door dat van Constantijn kon het opnieuw worden gebruikt.

De keizer te paard die zijn vijanden verslaat. Dit detail komt uit een groter reliëf uit de tijd van Keizer Trajanus en is door Constantijn in de Boog verwerkt.

Constantijn spreekt recht op het Forum.

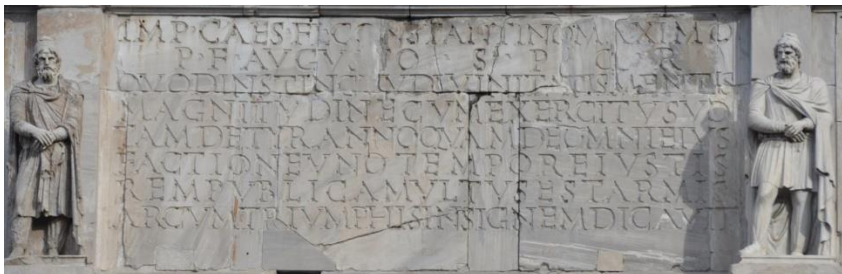
De slag bij de Milvische brug

De strijd om Milaan

Inscriptie op de boog van Constantijn de Grote

- Aan Imperator Caesar Flavius Constantijn de Grote, de vrome, de gelukkige, Augustus; van de Senaat en het Volk van Rome.
- Aangezien hij door ingeving van de godheid en grootheid van geest, samen met zijn leger, de staat in één keer zowel tegen de tiran als tegen heel diens kliek heeft gewroken met gerechtvaardigde wapens, is aan hem deze gedecoreerde triomfboog gewijd.

Centrale inscriptie: "Aan keizer Caesar Flavius Constantijn, de grootste vrome en gelukkige Augustus hebben Senaat en Volk van Rome, omdat hij door goddelijke inspiratie en zijn grote geest met zijn leger in een rechtvaardige strijd de staat zowel van een tiran als van al zijn aanhangers in één keer heeft bevrijd, deze boog versierd met triomfen gewijd."

De zonnegod op de Boog van Constantijn. Daaronder: Constantijns intocht in Rome

De Constantijncamee in het Rijksmuseum van oudheden te Leiden toont de triomf na de slag bij de Milvische Brug. In de zegekar staan de keizer, zijn moeder Helena (links), zijn echtgenote Fausta (rechts) en de jonge Crispus, Constantijns zoon uit een eerder huwelijk. De triomfator is afgebeeld als Jupiter, met bliksemschicht. Christelijke symboliek ontbreekt.

H8. De doorbraak van een christendom

Samenvatting

- Constantijn gaat samenwerken met christenen
- Binnen die stroming: niet-exclusivisten
- Binnen die stromingen: orthodoxie
- Steunt het op allerlei manieren
 - Wetgeving
 - Vergaderingen
 - Persoonlijke overtuiging
- Zoons christelijke opvoeding
- 337 Doop, dood, graf

Na 337

- Constantius II (r. 337-361)
 - Oorlog tegen de Perzen
 - Residentie Constantinopel
- Julianus (r. 361-363)
- Valentinianus (r. 364-375) en Valens
 - Slag bij Adrianopel (378)
 - Visigoten in het Rijk

- Theodosius I (378-395)
 - 381: Concilie van Constantinopel
 - 383: Einde subsidie heidendom

Aanbevolen literatuur

Veel extra literatuur en informatie over bronnen en illustraties is te vinden op de website <https://visioenvanconstantijn.wordpress.com/> van Jona Lendering en Vincent Hunnink.

Jona Lendering, Vincent Hunnink, *Het visioen van Constantijn. Een gebeurtenis die de wereld veranderde*, 2018

Eusebios, *Kerkgeschiedenis* (vertaald door Chr. Fahner, 2000)

Eusebios, *Leven van Constantijn* (vertaald door J.W. Drijvers en P.W. van der Horst, 2012)

Lactantius, *De dood van de vervolgers* (vertaald door G.J.D. Aalders, 1988)

De *Panegyrici Latini*. Engelse vertaling: *In Praise of Later Roman Emperors. The Panegyrici Latini* (vertaald door C. E. V. en Barbara Saylor Rodgers, 2015)

Piet Gerbrandy, *Het feest van Saturnus. De literatuur van het oude Rome* (2007)

Laurent Guichard, Andreas Gutsfeld en François Richard, *Constantin et la Gaule: autour de la vision de Grand* (2016)

David Potter, *The Roman Empire at Bay. AD 180–395* (2004)

Danny Praet, *De god der goden. de christianisering van het Romeinse Rijk*, (1995)

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave	Home Academy Publishers Middelblok 81 2831 BK Gouderak Tel: 0182 – 370001 E-mail: info@home-academy.nl
----------------	--

Afbeelding cover: portret van Constantijn in het Capitolijnse Musea in Rome.

Opname	Frits de Bruijn (Leiden, sept/okt 2021)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2021 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 229 2
NUR 683, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.